

Kinderstoel voor Hendrikus Johannes Witteveen*

Gerrit Rietveld (Utrecht 1888 – 1964 Utrecht)

Centraal Museum
Utrecht

Stedelijk Museum
Amsterdam

1918/1921-1922. Essenhout, iepenhout, leer, H 123 cm, B 44 cm, D 55,5 cm
Herkomst: More Gallery, Giswil, Zwitserland (2008)

In 2008 hebben het Centraal Museum Utrecht en het Stedelijk Museum Amsterdam samen een kinderstoel aangekocht, ontworpen door Gerrit Rietveld. Dit unieke initiatief is door de Vereniging Rembrandt met een aanzienlijke bijdrage gesteund. Daarnaast heeft de Mondriaan Stichting een groot deel van de benodigde fondsen bijgedragen en heeft het K.F. Hein fonds het aandeel van het Centraal Museum ondersteund.

Het ging om een aankoop in tweede instantie. De stoel werd in november 2006 voor het eerst aangeboden op een veiling in Amsterdam. Tot dan toe werd aangenomen dat het enig bekende exemplaar van dit ontwerp verloren was gegaan. De geschatte verkoopwaarde in de veilingcatalogus was gesteld op € 20.000-30.000, wat erg laag is voor zo'n bijzonder stuk. Het Centraal Museum heeft toen, met ondersteuning van de Vereniging Rembrandt en de Mondriaan

Stichting, vergeefs geboden. Direct na de veiling is door het Stedelijk Museum en het Centraal Museum, beide in bezit van een belangrijke Rietveld-collectie, contact gelegd met de nieuwe eigenaren om te onderzoeken of het mogelijk was het stuk voor Nederland te behouden. Daar werd welwillend op gereageerd. De vraagprijs was echter – mede door het feit dat er tijdens de veiling nog een andere onderbieder was geweest – zodanig gestegen dat de onderhandelingen veel tijd in beslag hebben genomen. Tijd die ook gebruikt kon worden om de materiële conditie van het stuk nader te bestuderen en uitgebreid onderzoek te doen naar de herkomst. Uit de resultaten daarvan bleek dat deze stoel binnen het oeuvre van Rietveld een nog belangrijker plaats inneemt dan aanvankelijk werd gedacht, zodat beide musea nog vastbeslotener werden het stuk gezamenlijk te verwerven. Deze op het gebied van kunst en vormgeving unieke samenwerking is door de fondsen ruimhartig gehonoreerd.

HET ONTWERP IN EEN NIEUWE STIJL

Waarschijnlijk in de zomer van 1918 maakte Rietveld voor zijn goede vriend ir. H.G.J. Schelling een kinderstoel, waarin hij met een ongebruikelijke houtverbinding experimenteerde. Theo van Doesburg vond het ontwerp zo interessant dat hij het in de tweede jaargang van het maandblad *De Stijl* publiceerde. De kinderstoel is niet alleen Rietvelds eerste ontwerp dat in de openbaarheid kwam, maar ook het eerste meubel dat die eer in het tijdschrift ten deel viel. Kennelijk was het voor Rietvelds tijdgenoten evident dat hier een uitgesproken nieuwe koers werd uitgezet. Twee nummers later

Hendrikus Johannes
Witteveen in de
kinderstoel, mei 1922

plaatste Van Doesburg ook een afbeelding van de lattenleunstoel.

In de toelichting op de kinderstoel in *De Stijl* geeft Rietveld aan wat hem voor ogen staat. Hij legt uit wat het bezwaar is van de gebruikelijke 'zeer dure' pen-en-gat verbinding: 'Door deze verbinding ontstaat een, niet altijd bedoeld, vlak. Het is begrijpelijk, dat men den daarmee constructief bereikten vorm nog wil accentueren door versiering.' De door hem gebruikte verbinding met deuvels heeft als voordeel dat 'men los[komt] van het constructief gebonden vlak, ook kost ze weinig tijd en is bijzonder sterk.' Met deze constructie als basis creëerde Rietveld de mogelijkheid bestaande meubeltypen opnieuw vorm te geven. Het doorbreken van de begrenzing van de ruimte en de relatie tussen het object en de omgeving zijn de essentiële opgaven in Rietvelds werk. Daarin ligt ook de fundamentele overeenkomst tussen zijn architectuur en zijn meubelontwerpen.

In de lattenleunstoel (het model dat in een latere versie bekend zou worden als de *Rood-blauwe stoel*) buitte Rietveld het effect van de ononderbroken ruimtelijkheid optimaal uit door de balkjes (de 'latten') voorbij het verbindingspunt te laten doorlopen. Het feit dat dit bij de kinderstoel nog niet het geval is, verklaart waarom het Schelling-exemplaar vroeger dan de lattenleunstoel moet worden gedateerd, op z'n laatst in de zomer van 1918. Uit deze fase van het experimenteren met de mogelijkheden van de deuvelconstructie is geen ander stuk bewaard gebleven.

De kinderstoel is nog een wat hybride ontwerp. Rietveld benadrukt in zijn toelichting de constructie, maar andere opvallende en weinig voor de hand liggende details laat hij onbesproken. De leren riempjes zijn met pennetjes ingenieus bevestigd aan de rugleuning, de zijschotten en het voorbord. De stoel krijgt

daardoor een mooie open structuur, maar is wel bewerkelijk om te maken. Hetzelfde effect had Rietveld ook met houten spijltjes kunnen bereiken.

Rietveld heeft zich mogelijk laten inspireren door de 'ladderbackchair' uit 1902 van de Schot Charles Rennie Mackintosh. Hij kende het vernieuwende werk van zijn tijdgenoten door de lessen die hij van architect P.J.C. Klarhamer kreeg. Hoewel het ontwerp van Mackintosh veel meer een grafisch beeld is dat direct aansluit bij de strenge geometrische variant van de Nieuwe Kunst, zijn de visuele overeenkomsten opvallend. In beide meubels heeft de ontwerper de gesloten massieve vorm opengeboken door een lattenstructuur aan te brengen.

NIEUWE KLEUREN

Rietvelds betrokkenheid bij De Stijl, die via Robert van 't Hoff tot stand kwam, bracht hem in contact met de internationale avant-garde, maar dat had nog niet direct gevolgen voor de dagelijkse praktijk van zijn werk. Opdrachten kreeg hij uit zijn directe Utrechtse omgeving, met uitzondering van de meubelen die hij voor de modelwoning in Spangen van J.J.P. Oud maakte en de meubelen voor het interieur van Bart de Ligt. De stilistische invloed van het contact met andere Stijlmedewerkers begon zich tussen 1919 en 1923 duidelijk te manifesteren. Vooral het gebruik van de typische Stijlkleuren rood, blauw en geel gecombineerd met zwart, wit en grijs geeft zijn ontwerpen een heel ander karakter. Het was

Witteveen kinderstoel,
uitgeklapt in de 'box-stand'

in die tijd niet ongebruikelijk om meubels opvallende kleuren te geven. Ook bij de ontwerpers uit de Amsterdamse School die in dezelfde periode actief waren komen we felle kleuren tegen, zoals oranje en rood. De kinderstoel die Rietveld in 1918 voor Schelling maakte, was lichtgroen en donkergroen geschilderd met een rood leren kussentje en riempjes. De primaire kleuren noemt hij voor het eerst in een brief aan Oud, gedateerd 19 augustus 1919, wanneer hij een wiegje voor zijn zoon Jan beschrijft: 'rood en geel gekleurd vurenhouten dat met een blauw lapje is bespannen'. In 1921 wordt in een recensie in *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* een slee van Rietveld besproken die 'bestaat uit rechthoekige en vierkante vlakken, rood, blauw of zwart [...]'. Waar de houten spijlen zijn afgezaagd, zijn de afgezaagde vlakjes wit geverfd.' Ook de kopse kanten van het lattenmeubilair geeft Rietveld een afstekende kleur.

DE OPDRACHTGEVER

Op de veiling in 2006 werd de kinderstoel door een nazaat aangeboden als een meubel dat voor Maria Mathilda Witteveen (Rotterdam, 1924-1991) was vervaardigd. Zij en haar broer Hendrikus Johannes Witteveen (1921) – de latere minister van Financiën in twee Nederlandse kabinetten en voorzitter van het IMF – zijn kinderen van ir. Willem Gerrit Witteveen (1891-1979) en Anna Maria Wibaut (1897-1986). Vader was architect, aanvankelijk werkzaam bij de Nederlandse Spoorwegen, later de ontwerper van het wederopbouwplan van Rotterdam en directeur van gemeentewerken aldaar; moeder was een dochter van de bekende Amsterdamse wethouder. Bij de musea bestond een vermoeden dat het stuk niet voor Maria maar voor haar broer, het oudste kind, was gemaakt, toen de familie nog in Zeist woonde. Dit vermoeden werd

bevestigd door de foto uit mei 1922 in een album van de heer Witteveen. Hij zit daar zelf in de kinderstoel.

Hendrikus Johannes werd in juni 1921 geboren, dus de stoel zal eind 1921 of begin 1922 zijn besteld. Zijn vader Willem Witteveen kende het model ofwel door de publicatie in *De Stijl* ofwel uit eigen aanschouwing bij de familie Schelling. Schelling was een collega van hem bij de Spoorwegen; ze waren beiden actief in het culturele milieu in Utrecht en kenden Rietveld persoonlijk. De kans dat zij elkaar hebben ontmoet of zelfs bij elkaar over de vloer kwamen is groot. De stoel is door de kinderen Witteveen, hun kinderen en kleinkinderen gebruikt. Lange tijd stond hij in het huis van de ouders in de buurt van Gorssel en werd voor elke nieuwe telg tevoorschijn gehaald. Via hun dochter Maria en een nazaat is hij uiteindelijk op de markt gekomen.

Dankzij de nauwkeurige datering van de *Witteveen kinderstoel* kunnen we de ontwikkeling in Rietvelds werk nu veel exacter in de tijd plaatsen. Er zijn uit deze periode namelijk zeer weinig stukken goed te dateren. Voor Rietveld bood de bestelling van Witteveen de mogelijkheid zijn nieuwe kleurenpalet op dit model uit te proberen. Misschien heeft zijn opdrachtgever aangedrongen op een 'moderne' uitvoering. Dat zou een enorme stimulans zijn geweest voor zijn kleurexperimenten die uiteindelijk, één tot twee jaar later, in 1923, de ongekleurde lattenleunstoel tot de beroemde *Rood-blauwe stoel* hebben gemaakt.

De *Witteveen kinderstoel* is door de cruciale positie in Rietvelds ontwikkeling een sleutelstuk in zijn oeuvre, het vervult de rol van 'missing link' zowel wat betreft de ontwikkeling van zijn vormtaal als de toepassing van kleuren in zijn werk. Het is daarom niet alleen een geweldige toevoeging aan de Rietveld-collecties in beide musea, maar ook een zeer

belangrijk stuk binnen de Collectie Nederland en de verzamelingen op dit gebied wereldwijd.

Het Stedelijk Museum en het Centraal Museum zullen de stoel afwisselend tentoonstellen, in de regel ongeveer twaalf maanden per locatie, afhankelijk van het tentoonstellingsprogramma van beide instituten, belangrijke bruikleenaanvragen en andere relevante zaken. Het aantal bewegingen zal in verband met behoud van het stuk zoveel mogelijk worden beperkt. Voorop staat dat zoveel mogelijk mensen ervan kunnen genieten ♦

Ida van Zijl
Conservator vormgeving Centraal Museum, Utrecht

Ingeborg de Roode
Conservator industriële vormgeving Stedelijk Museum, Amsterdam

*Dit artikel is gebaseerd op M. Küper en I. van Zijl, *Gerrit Thomas Rietveld. 1888-1964. Het volledige werk*, Utrecht 1992 en onderzoek van de auteurs.